

čitanja i kontro- verze u pravnoj misli socijalističkog samoupravljanja

radivoj stepanov

Celovitost i ustrajalost socijalističkog samoupravljanja jugoslovenskog društva pokazuju nesumnjive vidove razvoja sopstvene prakse, a istovremeno krutost i nedovoljnu hitrinu saobražavanja teorijske misli toj istoj praksi. U oblasti prava ona se ispoljava u čutanju ili ispraznim kontroverzama o kardinalnim i aktuelnim pitanjima društveno-istorijske zbilje zasnivanja prakse samoupravnog prava u jugoslovenskom društvu, istorijskih uslova nastanka i pretpostavki prevazilaženja prava uopšte, prirode i pojmovnog određenja samoupravnog prava.

1) Nezaobilazno je mesto i uloga prava u celini društvenog bića. U na izgled jednostavnoj postavci zavisnosti duhovnog života od načina proizvodnje materijalnog života, izraženoj u krucijalnoj Marksovoj misli koja glasi: »Ne određuje svest ljudi njihovo biće, već obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svest«, kriju se, nemale, zablude i jednostranosti u sagledavanju društvenog mesta i uloge prava. Te jednostranosti su izražene u redukovanju ili na ekonomski determinizam, ili na apsolutni pravni voluntarizam. Ali još upadljiviju jednostranost vidim u mehaničkom pristupu uzajamnosti uticaja ekonomske baze i pravne nadgradnje, koja se temelji takođe na stavu klasika makrsizma, koji glasi: »Politički, pravni, filozofski, verski, književni, umetnički itd. razvitak počiva na ekonomskom. Ali svi oni reaguju i jedan na drugog i na ekonomsku osnovicu.«

ključ za sagledavanje uloge i istorijskog mesta prava kao samoupravnog prava nalazi se u stvaralačkom opredmećenju Marksove misli koja glasi: »Nije tako da je ekonomsko stanje *jedino aktivan uzrok*, a sve ostalo da je samo pasivna posledica. Ne, nego postoji uzajamno dejstvo na osnovi ekonomske nužnosti, koja se u *poslednjoj instanci* uvek probijee.

To znači da ključno mesto u celini društvenog bića čini *praksa*. Reč je o svrsishodnoj stvaralačkoj praksi u najširem smislu, i to čoveka kao genetičkog bića. Da bi se potvrdila kao ču- lna, ljudska, dakle subjektivna delatnost, kao neprekidan aktivitet, praksa datog istorijskog trenutka u sebi nužno sadrži celinu istorijskog procesa, koji se ispoljava u spoznaji od čega se po- lazi, čime se radi postizanja cilja služi, i čemu se teži. Čovek uvek zna više od toga koliko stvarno može. I baš zato što zna koliko može, postiže više.

Radajući se iz prakse i opredmećujući se u praksi kao nje- na samospoznaja, društvena svest stoji u stalnoj aktivnoj dija- lektici sa svojim društvenim bićem. U njenom pogonu stalnog razvoja i usavršavanja, kao istorijska potvrda stoji činjenica da se ona kao društvena svest današnjice nastavlja iz svesti jučerašnjice, ali kao svest današnjice može da postoji ako se produžava u svest sutrašnjice.

Takva nemehanička relacija društvene baze i pravne nadgra- dnje, gde se zna da ekonomska nužnost samo u poslednjoj in- stanci probija, osobito mi se čini značajnom za zbilju postojanja samoupravnog prava. Istorijska neophodnost prava u socija- lističkom samoupravnom društvu temelji se na nedovoljnoj ma- terijalnoj razvijenosti socijalističkog društva. Ta činjenica je ne- osporna. Ali kao pravna svest nije u prometejskom odnosu prema stepenu materijalnog razvoja društva. Kao spoznaja da- tog stepena materijalnog razvoja, a istovremeno i htenja više, samoupravno pravo, kao jedino pravo putem kojeg se može i mora dalje, pokazuje da čovečanstvo postavlja sebi uvek samo one zadatke koje, kako kaže Marks, može da reši. U tome je i zbiljska mogućnost nastajanja makar i uskog horizonta samou- pravnog prava. Istovremeno, u tome leži mogućnost nastajanja takve teorije prava koja bi svoju idejnost i ideologiju gra- dila na uzajamnosti s praksom socijalističkog samoupravljanja.

2) Na istorijskom horizontu, samoupravno pravo u Ju- goslaviji treba tražiti u socijalističkoj revoluciji. Za ovu revolu- ciju značajno je da je ukidala buržoasko društveno-ekonomsko

odnose, buržoasku državu i pravo, i da je u svojoj biti bila najočigledniji oblik samoupravljanja. Istovremeno, ona je stva- rala socijalističke samoupravne društvene odnose, svoje oblike društvene organizovanosti i svoje socijalističko samoupravno pravo. Socijalistička revolucija se, dakle, pojavljuje kao objektivno prvi društveno-istorijski uslov nastanka i razvijanja samouprav- nog prava.

Samo, to još uvek nije dovoljan uslov postojanja samouprav- nog prava. Celina sistema socijalističkog samoupravljanja, od sfere rada do sfere upravljanja, kao jedinstven, celovit, kom- paktan tok društvenog pravca razvoja Jugoslavije, pojavljuje se objektivno kao drugi uslov postojanja samoupravnog prava. Upravo zbog toga i samo pravo, kao neophodan prateći tok dru- štenog pravca razvoja Jugoslavije, pojavljuje se objektivno kao drugi uslov postojanja samoupravnog prava. Upravo zbog toga i samo pravo, kao neophodan prateći tok društvenih kretanja, ne može iskakati iz opšteg konteksta suštine društvenih odnosa, niti im protivurečiti.

Tu su, dakle, dve istorijske konstante nastanka samouprav- nog prava.

Polazeći od navedenog, evolucija samoupravnog prava mo- guća je uz postojanje takvih opštih društveno-političkih okolno- sti ili pretpostavki koje se i same menjaju.

Te okolnosti ili pretpostavke su:

- a) politika vlasti proletarijata,
- b) slobodno i samoupravno udruženi rad,
- c) društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju,
- d) delegatski sistem donošenja samoupravno-pravnih odluka.

Koji se to proces odvija u stvarnosti društvenog bića socijalis- tičkog društva da se samoupravno pravo može smatrati vidom *prevazilaženja* prava uopšte, i kakva je priroda samoupravnog prava?

Samoupravno pravo, čini mi se, nije ni kratkoročan ni de- kretni akt *ukidanja prava*. Ukidanje prava u samom pravnom biću neodoljivo asocira na akt stavljanja van snage prava od strane prava. Tako se pravo sukcesivno nadomešta na pravo (u nedogled), što ne upućuje niti na to da je time prava sve manje, niti na specifičnost prirode samoupravnog prava.

Teško je prihvatljivo i teorijsko gledište da je samoupravno pravo oblik odumiranja prava. Odumiranje prava upućuje na činjenicu ponestajanja subjekata donošenja, primene i zaštite prava, a u samoupravnom pravu taj proces je čak dijametral- no suprotan.

Stav da je samoupravno pravo oblik podruštvljavanja prava je prihvatljiviji, jer je proces podruštvljavanja vlasti i politike, konačno i same države, prisutan u celini našeg društva. Van su- mnje je da se u širem smislu to odnosi i na pravo, »da je sa- moupravno pravo bez sumnje novi, dalji, rekli bismo čak kva- litetniji korak u procesu podruštvljavanja prava, odnosno drža- ve. U tom segmentu otišlo se sigurno najdalje u njegovoj di- jalektičkoj negaciji, ali je ono postalo autonomni regulativ samo utoliko ukoliko su se stvarno u temeljnim društvenim odnosima izvršile promene, ukoliko su oni stvarno postali novi socijalis- tički, ukoliko je samoupravljanje stvarno postalo preovlađujući društveni odnos« (Pupić). Ovaj stav zahteva kraću elaboraciju. Između podruštvljavanja i prevazilaženja nije razlika samo ter- minološkog karaktera.

Reč je, zapravo, o ključnom polazištu u definisanju mome- nata na kojima samoupravno pravo nosi kvalitet prevazilaženja prava uopšte.

Samoupravno pravo, kao i klasično ili državno pravo, leži na vrlo određenim društveno-istorijskim pretpostavkama. Te pre- tpostavke su naslede iz društva iz kojeg se izšlo, ali biće tih pretpostavki, zbog izvršenih revolucionarnih promena u društvu i u samim osnovnim društvenim odnosima, sadrži nov kvalitet i osobinu sopstvenog prevazilaženja.

Držim, zato, da je uputno da prethodno naglasim šta po- drazumevam pod prevazilaženjem i u čemu se sastoji suština prevazilaženja pretpostavki na kojima leži samoupravno pravo.

Pod *prevazilaženjem*, u ovom slučaju i ovim povodom, po- drazumevam *proces sticanja onih sadržaja i formi prava* u našem socijalističkom samoupravnom društvu koji su *identični i pri- mereni procesu sticanja i sadržavanja onih kvaliteta i osobina* našeg socijalističkog društva po kojima ono *kvalitativno i oso- beno* prevazilazi buržoaska klasna društva ili društvo državnog socijalizma. Ako je samoupravno pravo specifičan modus viven- di socijalističkog samoupravnog društva, onda ono mora u sebi sadržati određen kvalitet te životnosti. Postavljeno u takav pravno-sociološki vizir, samoupravno pravo podrazumeva da se načinu i vidovima njegovog prevazilaženja ne prilazi ni dogmat- ski ni dijamatovski. To znači da se prevazilaženje može posmat- rati i kao »odumiranje« i »podruštvljavanje«, i kao »iščezavanje« prava, ali da se u suštini svodi na sticanje onih svojstava koja bitno više nisu ona svojstva »od pre«.

Suština prevazilaženja glavnih pretpostavki prava, na ko- jima se temelji i samoupravno pravo, jeste u sledećem:

Prvo, samoupravno pravo je još uvek klasno pravo. Ali sa- moupravno pravo sadrži u sebi istorijsku težnju prevazilaženja klasnosti. Naime, time što je pravo klasa čija je istorijska misi- ja da putem klasne borbe, oslobađajući sebe od buržoaske eks- ploatacije i ugnjetavanja, istovremeno i zanavek oslobodi svake

eksploatacije, ugnjetavanja i klasnih borbi i celo društvo. U prirodi samoupravnog prava, kao prava samoupravljača u samoupravnom društvu, nije da klasnost dobije apsolutno, već prelazno i prolazno mesto u razvoju društva.

Drugo, neosporno je da se samoupravno pravo, kao i klasično pravo, temelji na jednom osnovnom i preovlađujućem svojinskom obliku i odnosu. Umesto privatnog to je društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. I dok privatno vlasništvo predstavlja osnov eksploatacije čoveka od strane čoveka, a državno vlasništvo i dalje održava otuđenost proizvođača od rezultata svog i zajedničkog rada, što je u krajnjoj liniji isto, društvena svojina prevazilazi oba navedena svojinska oblika, jer stvara realnu osnovu za reintegraciju funkcije rada i funkcije upravljanja, te prevazilaženje svakog vida pravno-svojinskog posredovanja između proizvođača i sredstava, uslova i rezultata njegovog rada.

Treće, i samoupravno pravo ima subjekte donošenja. Ali, za razliku od prava u kojem je država subjekat i donošenja i zaštite prava, samoupravno pravo delegatskom strukturom društva sadrži specifičnost koja je, zapravo, način prevazilaženja prava uopšte. Samoupravno pravo »projektuje«, utvrđuje, odgovora i donosi množina subjekata društva, od osnovne organizacije udruženog rada do republike i Federacije. Postavljajući nesumnjivo pravila i forme ponašanja i međusobnog saobraćanja, postavljajući pravo od sebe sebi, samoupravno pravo stiče »najzad pronađenu« primerenost adresatima na koje se odnosi, budući da su oni i donosioci, i izvršioци, te mu to istovremeno obezbeđuje visok, zapravo u istoriji prava najviši, stepen autonomnog prihvatanja i poštovanja. U samoupravnom pravu se poistovećuju subjekti koji donose norme i subjekti koji su dužni da se po njima ponašaju.

Četvrto, samoupravno pravo počev od temelja stvaranja, koji su utvrđeni u socijalističkoj revoluciji, pa preko celovitog opredeljenja za stvaranje socijalističkog samoupravnog društva, koje je takođe stvarano u revoluciji, nosi takvo svojstvo da se baš zbog svih prethodno navedenih osobina nalazi usred interesnih ravnoteža i napetosti, i utičući na njih dokazuje ne samo živu retroaktivnu sposobnost, nego još više da se uvek iznova i uspostavlja i dokazuje. Samoupravno pravo označava proces dosezanja istine praksom, socijalističke demokratije stvarnošću i težnjom, istorijskog smisla revolucije »praktikovanjem« revolucije. Ono je ne samo prevazilaženje prava kao ranije strogo zasebne dimenzije društvene stvarnosti, već je i pouzdani indikator odnosa stvarnosti i »vrednosti« te društvene stvarnosti.

3) Istorija ne može odreći prirodanost prava ljudskom društvu. Pravo se pojavljivalo kao visoko dostignuće civilizacije i oslobodilačkih težnji čoveka, ali i kao mračna i reakcionarna strana njegovih ambicija. Ono se pojavljuje i kao nada u poredak pravde i sveopšte jednakosti u sumornom svetu neizvesnosti i očiglednih nejednakosti, i još uvek kao izraz zle čuđi i beskrupuloznog individualnog i grupnog egoizma; pravo se pojavljuje i kao potvrda visoke međuljudske tolerancije i humanosti, ali i kao puko sredstvo uzurpacije političke vlasti, legalizacije nasilja nad ljudima, njihovim idealima, humanim ciljevima i razumnim težnjama. Organizovano društvo pokazalo je da je bez prava nezamislivo.

I baš ta nezamislivost organizovanog društva bez prava stavila je pravo u središte pažnje ljudske misli. Pravna, teološka, filofska ili politička misao antičkog, feudalnog ili građanskog društva seže u svojim pokušajima da spozna suštinu prava od najdaljih granica duhovne inspirativnosti, ali se istovremeno, i ne slučajno, zadržava na samoj margini materijalne osnove razvoja ljudskog društva. Zato su njihova gledišta, u situaciji dubokog klasnog antagonizma, grozničavo davala duhovite skrivaljke nastanka i društvene funkcije prava, koja su se, da paradoks bude veći, umesto da postaju čvršća i homogenija, lako rušila pod težinom sopstvene argumentacije. Naročito buržoaska epoha podiže veličanstvenu zgradu različitih pravnih gledišta bez pravnog temelja. Sva ta gledišta, jednom rečju, dele kompletnu iluziju, domišljanja, ili »lukavstvo uma«, epohe u kojoj nastaju i prema kojoj se premeravaju.

Pretklasno društvo, kao relativno neorganizovano ili relativno organizovano, poseduje spontano samoupravno pravo, ali se u periodu dokončanja društvene podele rada i pocepanosti društva na klase, odigrava istorijski prekorak u klasno, klasično ili državno pravo. Pravo se u uslovima klasne podeljenosti pokazalo i kao proizvod društva na određenom stupnju njegovog materijalnog razvoja, i kao spasonosni vid (pojas) okruženja klasnih protivurečnosti u okvirima granica pravnog, klasno podnošljivog poretka. Na taj način marksističko gledište prava skida sve duhovne dinđuve s prava koje mu pridaje ranija pravna misao.

Pravo nije klasno neutralna i neopredeljena kategorija. Ponišlo u proizvodnji i reprodukciji stvarnog života, i s njim tesno prepletano, ugrađeno u političke, idejne i kulturne tokove društva, pravo se pokazuje i kao postojanje svesti o nekom stanju, ali i kao htenje nekog stanja, nasuprot običnom determinizmu. Zato je pravo izrazito ljudsko. I baš u tome treba tražiti i činjenicu istorijskog iskoraka klasičnog prava u samoupravno pravo u organizovanom socijalističkom samoupravnom društvu. Prevazilaženje protivurečnosti u temeljnom društvenom odnosu, zapravo prevazilaženje protivurečnosti u produkciji i reprodukciji

društvenih dobara u najširem smislu, a posebno materijalnih dobara, u otvaranju novog horizonta društvene proizvodnje koja će biti stvaralačka zato što neće proizlaziti iz nužnosti, koja će biti regulisana pravom koje će u svemu odgovarati čovekovim potrebama da organizuje proizvodnju i potražnju na sebi primeren način u odnosu samoorganizovanog zajedništva s drugim ljudima, kao i u odnosu s prirodom, samoupravno pravo je put prevazilaženja prirode klasičnog prava.

Na temelju rečenog može se utvrditi da je priroda samoupravnog prava najprecizniji sadržitelj društveno-ekonomskih, političkih, kulturnih i svih drugih elemenata kao celovite prirode društva koje se svesno i organizovano konstituše u socijalističko samoupravno društvo, i najprecizniji seizmograf promena u prirodi društva.

U tom smislu priroda samoupravnog prava je i prevazilaženje pravne prirode klasičnog prava koliko je i socijalističko samoupravljanje prevazilaženje kapitalističkog društva ili društva državnog socijalizma.

4) U jugoslovenskom socijalističkom samoupravnom društvu postoji jedno, i to samoupravno pravo. Ne postoje, dakle, u našem društveno-političkom, ekonomskom i pravnom sistemu dva prava, državno kao primarno i samoupravno kao sekundarno pravo. Tvrdnje, na primer, o postojanju državnog prava kao preovlađujućeg i samoupravnog prava koje nastaje u krilu državnog prava, ili tvrdnje o paralelnom postojanju i jednakosti snaga državnog i samoupravnog prava, ili tvrdnje o dva različita dela jedinstvenog socijalističkog prava, smatram praktično neodrživim, a pokušaj njihovog naučnog i teorijskog dokazivanja — kazuistikom. Nijedna istorija pravne misli nijednog konkretnog društva, a pogotovu socijalističkog, kao i kapitalističkog, ne poznaje, niti beleži, niti praktikuje, paralelna ili isključiva, pozitivna i funkcionalna dva prava, dve pravne celine, dva pravna potretka ili dva pravna sistema. Zamisao o takvoj praktičnoj mogućnosti implicira neku ishitrenu, kvadriranu klasnu podelu društva, itd. itd., što je prihvatljivo jedino u nekoj fantazmagoričnoj konstrukciji. Nadalje, tezu o konkubinatu ili koheziji državnog i samoupravnog prava, koja se sreće u našoj pravnoj teoriji, smatram »posebnom« varijantom socijalističke teorije prirodnog prava, mada povoda takvom tvrdnji nema ni u našim ustavima i političkim programima, ni u društvenoj praksi.

Postoji u našem društvu samo jedno socijalističko samoupravno pravo, koje u sebi, kao istinjska neophodnost, prirodno nosi i izražava sve protivurečnosti društva, pa tako, između ostalog, i elemente i oblike klasičnog prava. Međutim, nije zapravo toliko reč o elementima klasičnog — državnog prava, koji se prepliću sa samoupravnim pravom, koliko je reč o klasičnim oblicima u kojima se još pojavljuje samoupravno pravo.

Samoupravno pravo u našem socijalističkom samoupravnom društvu nije ni mlađe ni starije od samoupravljanja. Ono je, kao posebna dimenzija društvene stvarnosti, njegova potvrda od samog nastanka, zapravo od same socijalističke revolucije. Klasično, odnosno državno pravo daje zadovoljenje na jednom zastavljenom stepenu razvoja društvenih odnosa. Samoupravno pravo, naprotiv, komponenta je društva koje pokazuje radoznalost za sopstveni razvoj, za sopstvene slabosti, ali i načine i mogućnosti njihovog prevazilaženja.

Polazeći od osnovnog usmerenja i logičke niti koju sam pokušao da provedem kroz ovu belešku o ćutanju i kontroverzama o samoupravnom pravu, držim da je SAMOUPRAVNO PRAVO CELOVIT DRUŠTVENI TOK PREVAZILAZENJA PRAVA, KOJI U ZAKONODAVNOM, DOGOVORNOM I SVAKOM DRUGOM SPORAZUMSKOM VIDU PRETEŽNO I SVE VIŠE AUTONOMNO OBUHVATA I PROVODI U SVIM SEGMENTIMA DRUŠTVA SOCIJALISTIČKU SAMOUPRAVNU DEMOKRATIJU, KAO SPECIFIAN OBLIK DIKTATURE PROLETARIJATA, I STITI DRUGE VREDNOSTI SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVNOG DRUŠTVA U USLOVIMA POSTOJANJA DRUŠTVENE SVOJINE, DRUŠTVENE I ZBILJSKE AFIRMACIJE UDRUŽENOG RADA, DELEGATSKOG ODLUČIVANJA I INTERESNOG PLURALIZMA.

